

КОНФІСКАЦІЙНІ НОРМИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Досліджуються конфіскаційні норми цивільного законодавства. Аналізуються цивільне, господарське законодавство, судова практика розгляду цивільних справ. Вказуються пропозиції, спрямовані на удосконалення Цивільного кодексу України та практики застосування окремих норм.

Ключові слова: конфіскація, реституція, віндикація, позов, неволодіючий власник, добросовісний набувач.

Исследуются конфискационные нормы гражданского законодательства. Анализируются гражданское, хозяйственное законодательство, судебная практика рассмотрения гражданских дел. Указываются предложения, направленные на совершенствование Гражданского кодекса Украины и практики применения отдельных норм.

Ключевые слова: конфискация, реституция, виндикация, иск, невладеющий собственник, добросовестный приобретатель.

The confiscatory norms of the Civil legislation are examined. Civil and economic legislations, judicial practice of civil proceedings are analyzed. The suggestions as to improvement of Civil Code of Ukraine and the practice of application of some norms are made.

Key words: confiscation, restitution, vindication, suit, unpossessing owner, honest acquirer.

Постановка проблеми. 1997 року Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [1]. Відповідно до статті 1 Протоколу до Конвенції, кожна фізична чи юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Згідно зі ст. 41 Конституції України конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Відповідно до ст. 354 ЦК України до особи може бути застосовано позбавлення права власності на майно за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення (конфіскація) у випадках, встановлених законом.

Виходячи з юридичного змісту, можна виокремити такі риси конфіскації:

1. Конфіскація є примусовим заходом, який передбачає примусове вилучення майна незалежно від волі його власника.
2. Майно при конфіскації стягується в дохід держави безоплатно.
3. Конфіскація застосовується виключно за рішенням суду.

Перелік підстав припинення права власності, серед яких є конфіскація, наводиться у статті 346 ЦК України.

Автори енциклопедії цивільного права України вказують: «Правопорушення, за які застосовується конфіскація, передбачаються переважно нормами кримінального, адміністративного, інколи цивільного законодавства» [2, с. 452].

Як зазначає О.В. Дзера, положення ст. 354 ЦК України виявилися позбавленими реального змісту, адже у ЦК України відсутні норми, які б передбачали конкретні підстави для застосування «цивільно-правової конфіскації» майна [3, с. 177].

Тому **метою** цієї статті є з'ясувати природу конфіскаційного правовідношення, визначити пропозиції щодо удосконалення конфіскаційних цивільно-правових норм, а також висловити міркування щодо можливості застосування конфіскації судовими органами.

Стан дослідження. Питання конфіскації майна у цивільному праві були предметом досліджень таких науковців-цивілістів, як М.І. Брагинський, О.В. Гутников, О.В. Дзера, О.А. Красавчиков, І.Б. Новицький, Н.В. Рабинович, М.М. Сібільов, К.І. Скловский, Д.О. Тузов, Є.О. Харитонов, Ф.С. Хейфец, В.П. Шахматов, Я.М. Шевченко, Н.Д. Шестакова та інших. Проте, недостатньо розробленими та дискусійними залишаються питання застосування судами норм цивільного та господарського законодавства щодо конфіскації у випадку вчинення правопорушення.

Виклад основних положень. Відсутність у цивільному законодавстві норм, що передбачають випадки звернення майна в дохід держави, ще не передбачає, що конфіскація в цивільному праві не застосовується.

Наслідком вчинення недійсного правочину відповідно до ст. 216 ЦК України є двостороння реституція, а також відшкодування збитків та моральної шкоди.

Конфіскація майна можлива внаслідок учинення недійсного правочину, але лише у випадку, якщо вчинений сторонами правочин підпадає під ознаки кримінального злочину чи адміністративного проступку. Як відзначають О. Пушкін та О. Скакун, питання подальшої конфіскації майна, що є об'єктом недійсних правочинів, мають регла-

ментуватися кримінальним або адміністративним законодавством. Важливо при цьому врахувати доцільність взаємодії приватно-правових і публічно-правових засад [4, с. 9].

Оскільки ст. 228 ЦК України для правочину, що порушує публічний порядок, передбачає наявність умислу сторін (сторони) на протизаконний результат, а також суперечність його публічно-правовим актам держави, вбачається, що такий умисел повинен встановлюватися під час розслідування кримінальної справи і розгляду її в суді або в момент винесення постанови про адміністративне правопорушення.

Про можливість встановлення вини, яка виражається в намірі порушити публічний порядок сторонами правочину або однією зі сторін, у вирокі суду говорить також Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 6 листопада 2009 року (п. 18).

Можливість такого порядку встановлення умислу сторін також пов'язана з тим, що однією з ознак правочину, що порушує публічний порядок, є заборона його нормами кримінального чи адміністративного законодавства. Як зазначає М.М. Сібільов, ці правочини порушують виключно публічно-правові норми, які одночасно становлять правопорушення у вигляді злочину чи адміністративно-правового делікту [5, с. 45].

Як зазначає Є.О. Харитонов, конфіскація може застосовуватися лише у вигляді санкції за вчинений злочин, вона є заходом кримінального покарання або адміністративного стягнення [6, с. 282].

Оскільки конфіскація майна не є приватно-правовою категорією, тому вона не може застосовуватись як санкція за вчинене цивільне правопорушення. Як зазначає Я. Шевченко, визначальним елементом побудови відносин у цивільному праві має стати приватний інтерес особи [7, с. 35].

Розглядаючи недійсні договори, О.А. Красавчиков наводив приклад з шахрайкою, яка, обіцяючи виконати ті чи інші зобов'язання, не збиралась їх виконувати та незаконно заволодівала коштами громадян. При цьому він вказував: «такого типу «угоди» більш правильно розглядати і кваліфікувати не як недійсні договори, а як неправомірні юридичні дії» [8, с. 119–120]. Тому наявність у вчиненому правочині, який порушує публічний порядок, ознак злочину чи адміністративного правопорушення зумовлює розглядати його як злочин чи адміністративний проступок, відповідно, під час розгляду яких встановлюватиметься умисел особи на вчинення протиправної дії.

Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 6 листопада 2009 року під ст. 228 ЦК України підпа-

дають правочини, що посягають на суспільні, економічні та соціальні основи держави, зокрема: правочини, спрямовані на використання всупереч закону комунальної, державної або приватної власності; правочини, спрямовані на незаконне відчуження або незаконне володіння, користування, розпорядження об'єктами права власності українського народу – землею як основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, її надрами, іншими природними ресурсами (стаття 14 Конституції України); правочини щодо відчуження викраденого майна; правочини, що порушують правовий режим вилучених з обігу або обмежених в обігу об'єктів цивільного права тощо.

Під правочин, що порушує публічний порядок, на нашу думку, повинні підпадати правочини, які спрямовані (вчиняються з умислом) на порушення публічних нормативно-правових актів: Конституції України, валютного, митного, податкового, антимонопольного та іншого публічно-правового законодавства, в якому закріплені основи державного ладу, політичної системи, економічної безпеки держави, і в той же час є злочинами чи адміністративними деліктами. Це, зокрема, правочини, що спрямовані на порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина; ухилення суб'єктами господарювання від сплати податків; незаконне відчуження або користування об'єктами права власності Українського народу; правочини, спрямовані на незаконний обіг вилучених з вільного обігу предметів або предметів, обіг яких обмежено; правочини, вчинені з метою порушення антимонопольного законодавства та спрямовані на зайняття забороненими видами господарської діяльності, а також інші правочини, які спрямовані на порушення публічно-правових нормативних актів. Визначенню правочину як такого, що порушує публічний порядок, повинен передувати вирок суду про притягнення учасника (учасників) такого правочину до кримінальної відповідальності, який вступив у законну силу, чи постанова компетентного органу про притягнення названих осіб до адміністративної відповідальності.

Запропоноване тлумачення застосовування ст. 228 ЦК України, яка регламентує нікчемність правочину, що порушує публічний порядок, лише після винесення судом вироку або компетентним органом постанови про вчинення адміністративного правопорушення надасть можливість застосовувати конфіскацію майна як кримінальну чи адміністративну санкцію.

Тому статтю 354 ЦК України необхідно викласти в такій редакції: «До особи може бути застосовано позбавлення права власності на майно за рішенням суду як санкція за вчинення злочину або адміністративного правопорушення (конфіскація) у випадках, встановлених законом».

На відміну від цивільного, господарське законодавство містить норми щодо конфіскації майна. Зокрема, ст. 208 ГК України, яка визначає правові наслідки недійсності господарських зобов'язань.

У позиціях цивільного та господарського законодавства вбачається певна неузгодженість. Вона полягає в тому, що ЦК України передбачає як наслідок недійсності правочину двосторонню реституцію (ст. 216 ЦК України), а також відшкодування збитків та моральної шкоди. Натомість ГК України поряд із двосторонньою реституцією встановлює конфіскацію у вигляді стягнення, отриманого в доход держави, у випадку вчинення господарського зобов'язання з метою, яка суперечить інтересам держави та суспільства.

Стаття 228 ЦК України «Правові наслідки вчинення правочину, який порушує публічний порядок» замінила ст. 49 ЦК УРСР, яка вказувала на конфіскаційні наслідки у випадку спрямованості угоди всупереч інтересам держави та суспільства. У ст. 228 ЦК України про наслідки не йдеться, встановлюється лише нікчемність такого правочину.

Звідси, застосовуються наслідки недійсності правочину, передбачені статтею 216 ЦК України, яка встановлює, що у разі недійсності правочину кожна зі сторін зобов'язана повернути іншій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування.

На необхідність застосування правових наслідків, що передбачені у ст. 216 ЦК України, у разі виконання правочину, що порушує публічний порядок, звернув увагу також Пленум Верховного Суду України у своїй постанові «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» № 9 від 6 листопада 2009 року (п. 19).

Натомість, стаття 208 ГК України передбачає, що, якщо господарське зобов'язання визнано недійсним як таке, що вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, то за наявності наміру в обох сторін – у разі виконання зобов'язання обома сторонами – в доход держави за рішенням суду стягується все одержане ними за зобов'язанням, а у разі виконання зобов'язання однією стороною з іншої сторони стягується в доход держави все одержане нею, а також все належне з неї першій стороні на відшкодування одержаного. У разі наміру лише в однієї зі сторін усе одержане нею повинно бути повернено іншій стороні, а одержане останньою або належне їй на відшкодування виконаного стягується за рішенням суду в доход держави.

Звернення майна в дохід держави як наслідок правочину, що порушує публічний порядок, було передбачено в проєкті ЦК України [9, с. 113]. Цивілістами також висловлювалися думки про помилку законодавця щодо виключення конфіскаційних санкцій як наслідок правочину, що порушує публічний порядок [2, с. 178–179].

У такій ситуації виникає конкуренція норм, а судді опиняються перед вибором, яку норму застосовувати: статтю 216 ЦК України (передбачає двосторонню реституцію), або статтю 208 ГК України (вказує на конфіскацію переданого за правочином).

Вищезазначене дає можливість зробити **висновок** про доцільність приведення на законодавчому рівні у відповідність норм цивільного та господарського законодавства, зокрема щодо конфіскації як санкції за вчинення правопорушення, а також норм, які регулюють правові наслідки вчинення недійсних правочинів.

На узгодження цивільного та господарського законодавства Вищим господарським Судом України прийнятий інформаційний лист «Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України» № 01-8/211 від 07.04.2008 р.

З приводу можливості застосування ст. 207 ГК України «Недійсність господарського зобов'язання» суд у п. 21 інформаційного листа сформулював свою думку так: «Таким чином, стаття 207 ГК України не містить особливостей регулювання господарських відносин, а містить загальні правила про недійсність господарських зобов'язань, які суперечать ЦК України як за термінологією, так і за змістом. Тому стаття 207 ГК України відповідно до абзацу першого частини другої статті 4 ЦК України, абзацу другої частини першої статті 4 ГК України застосовуватись не може» [10].

---

1. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року: Закон України від 17 липня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.

2. Енциклопедія цивільного права України / за ред. Я.М. Шевченко. – К.: Ін Юре, 2009. – 952 с.

3. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. – Х.: Право, 2008. – Т. 3: Цивільно-правові науки. Приватне право / за заг. ред. Н.С. Кузнецової. – 640 с.

4. Пушкін О. Концепція нового Цивільного кодексу України / О. Пушкін, О. Скакун // Українське право. – 1997. – № 1. – С. 8–15.

5. Сібільов М.М. Загальна характеристика нікчемних правочинів (договорів) / М.М. Сібільов // Проблеми законності. – Вип. 55. – С. 45.

6. Цивільне право України: підручник / Є.О. Харитонов, Н.О. Саниахметова. – К.: Істина, 2003. – 776 с.

7. Шевченко Я.М. Новий Цивільний кодекс – основа ринкових відносин / Я.М. Шевченко // Українське право. – 1997. – № 1. – С. 35–44.

8. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве / О.А. Красавчиков. – М.: Госюриздат, 1958. – 183 с.

9. Проект Цивільного кодексу України від 25 серпня 1996 року // Українське право. – 1999. – № 1. – С. 113.

10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1077.1720.0>

Стаття надійшла 2 вересня 2010 р.

УДК 341.244

Р.В. Алямкін

ПРАКТИКА МІЖНАРОДНОГО СУДУ ООН ЩОДО ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СПОРІВ

Розкривається роль Міжнародного Суду ООН у вирішенні міжнародних територіальних спорів. Автор на основі аналізу обраних справ міжнародного Суду виділяє три типи аргументів, яким Суд надає перевагу при розгляді територіальних спорів.

Ключові слова: Міжнародний Суд ООН, міжнародні територіальні спори, *uti possidetis*, *effectivités*, міжнародні договори, ефективний контроль.

Рассматривается роль Международного Суда ООН в разрешении международных территориальных споров. Автор на основе анализа выбранных дел Международного Суда выделяет три типа аргументов, которым Суд отдает предпочтение при рассмотрении международных территориальных споров.

Ключевые слова: Международный Суд ООН, международные территориальные споры, *uti possidetis*, *effectivités*, международные договора, эффективный контроль.

In the article the role of the International Court of Justice of UNO in solving international territorial disputes is described. The author on the basis of the analysis of the selected cases of the International Court of Justice distinguishes three types of justifications, preferred by the Court while deciding international territorial disputes.

Key words: International Court of Justice of UNO, international territorial disputes, *uti possidetis*, *effectivités*, international treaties, effective control.